

På tvären

Av Göran Albinsson

ORD, ORD, ORD

(Hamlet)

Människorna har i alla tider sökt att med väl valda ord draperera en hård och kall verklighet. En beslöjande eller förskönande omskrivning för något obehagligt kallar språkmännen för eufemism. Såsom exempel kan nämnas avlida, gå över gränsen, kila vidare, som utgör några olika kulturernas eufemismer för verbet dö. Ett intressant fall är uttrycket de onämnbare för underbyxor eller kalsonger. Eufemismen består där av en utsaga om att det ej går att skapa en sedvanlig eufemism.

I stället för helt nya ord har man stundom i förskönande syfte till det ursprungliga mer eller mindre belastade ordet adderat ett led med positiv klang. Köerna på bla bostads-, sjukvårds- och utbildningsområdena kallas av regeringspartiet för välståndsköer. Honnörsordet välstånd brukas som en påminnelse om att den stora efterfrågan delvis är betingad av inkomstutvecklingen. I stället för eulogismen välståndsköer föredrar naturligtvis oppositionen dyslogismen bristköer. Därmed vill den betona, att köerna återspeglar en bristsituation.

Syftet med denna uppsats är att peka på några tendenser ifråga om språkliga nybildningar på de politiska och ekonomiska fälten. Inledningsvis bör då framhållas, att det finns en glädjande utvecklingslinje enligt vilken känsloladdade begrepp ersätts med mer neutrala. Utvecklingen från där-

hus över sinnessjukhus till mentalsjukhus är ett gärna anfört exempel härpå.

När det så gäller de mer kontroversiella nyskapelserna går det att urskilja en grupp, där drivkrafterna ter sig ytterst dunkla och svåråtkomliga. Speciellt gamla skoltermer tycks belastade. Reformatorerna syns dra analogier mellan samhällets forna klassindelning och skolsystemets klassorganisation. För en tid sedan frågade jag (enligt äldres uppriktigt sagt fåniga sed) en mig närstående grundskoleelev om klassen — förlåt årskursen — ofta fick bakläxa. Vi får aldrig bakläxa, kom svaret prompt, bara repetition ibland.

Repetition kan tyckas vara en rätt harmlös eufemism. Personligen är jag dock benägen att se ganska strängt på den. Nysvenskan vimlar av liknande uttryck som sedda var för sig verkar oskyldiga men tillsammansantagna återspeglar en betänklig tendens att reducera betydelsen av den enskildes ansvar, ambitioner och plikt-känsla. Exempel utgör billån för bilstöld, abort för fosterfördrivning, påföljd för straff, intern för fånge, missanpassad för bråkig.

Till de obetingat ofarliga eufemismerna hör de som är så enkla, att de lätt genomskådas. Ja, dylika eufemismer fyller tom en pedagogisk funktion, då de lockar folk att undra om även andra språkliga nybildningar de möter har lanserats i andra avsikter än att skapa ökad klarhet. De flesta människor känner sålunda till, att centerpartiet är en eufemism för bondeförbundet. Även den marginelle ledarskribenten vet, att när Sträng talar om inkomstförstärkning, så är det fråga om skattehöjningar. Utvecklingsländer och u-länder är auktoriserade eufemismer för underutvecklade länder.

Vissa eufemismer genomskådas bara av den minoritet, vilkas prekära läge eufemismen syftar till att beslöja för de bättre lottade. Det redan nämnda uttrycket välståndskö bör te sig cyniskt för de människor, som i många år väntat på att få en egen bostad eller en plats i en sjukhusall. De som blivit arbetslösa genom avskedan-

den får höra sig benämnas friställd arbetskraft. Blandade känslor torde bemäktiga sig de företagare och andra som läser, att när de under lagstiftningshot böjt sig för statliga krav, så har de fått en frivillig överenskommelse.

I de mest oväntade sammanhang möter man slagordsmässig nysvenska. Bland statens offentliga utredningar återfinns tex följande titlar: Bättre studiehjälp (SOU 1963:48), Aktiv lokaliseringspolitik (SOU 1963:62), Rätt till studie-medel (SOU 1963:74), Effektivare konsumentupplysning (SOU 1964:4), Bättre åldringsvård (SOU 1964:5). Man kan fråga sig om det är klandervärt, att utredningsspråket blir litet klatschigare och enklare. Svaret är enligt min mening beroende av hur det görs. Ovanstående uttryck är inte efterföljansvärda. De passar bättre till programskrifter än till sakliga utredningar. De utgör vidare exempel på knepet att indirekt säga nedsättande omdömen om meningsmotståndare genom att för egen räkning muta in ord med positiv klang. Lokaliseringsutredningen föreslog bl a, att företag i arbetslöshetsområden genom statssubventioner skulle stimuleras att substituera arbetskraft mot kapital. Den som ifrågasätter det listiga i en dylik ordning riskerar alltså att få sina argument belastade med epitetet passiv lokaliseringspolitik. LO:s ideologer ger de egna doktrinerna benämningen solidarisk lönepolitik, vargenom alternativa framgångsvägar automatiskt stämplas som osolidariska. Ett vanligt knep är att kalla de egna förslagen reformer. Därmed blir det möjligt att karakterisera meningsmotståndare som reformovänliga, bakåtsträvare, reaktionärer etc. Andra adjektiv som gärna brukas för att karakterisera de egna ståndpunkterna och förslagen är rättvis, rimlig, demokratisk, framstegsbefrämjande, konstruktiv och progressiv.

Ovan har bara nämnts några få drag i utvecklingen av det normativa språket inom ekonomi och politik. Den i detta sammanhang viktiga reklamsektorn har inte alls berörts. Vad som sagts torde ändå visa, att kunskaper i semantik blir allt viktigare för de människor som ärligt

strävar att frigöra sitt tänkande från schabloner, slagord och mångtydigheter. Som introduktion till roande och givande självstudier finns en del billiga böcker i fickformat. Speciellt rekommenderas G Fredriksson: Det politiska språket, S I Hayakawa: Vårt språk och vår värld samt H Regnell: Ordet och tanken. Redan efter dessa böcker är läsaren mogen för egna övningar.

En trevlig semantisk lek är att skriva bidrag till en nysvensk ordbok. Leken syftar till att på ett avslöjande sätt definiera vanligt förekommande termer och begrepp. Partiska och ensidiga definitioner är tillåtna i den mån de är medvetna och tjänar att framhålla vad eufemismen eller slagordet söker dölja eller försköna. Här följer några exempel som visar principen.

Allmännyttigt bostadsföretag — företag inom bostadsbranschen som bl a genom fördelaktiga statslån drar särskilt mycket nytta av det allmänna.

Annonnsbyråavtalet — kartellavtal mellan å ena sidan tidningar som pläderar för fri konkurrens och å andra sidan vissa auktoriserade konsultföretag, som bland annat har till uppgift att råda sina klienter vid val av annonsmedium.

Folkpensionsavgift — tillägg till statsskatten för, med vissa undantag, inkomsttagare med upp till 30 000 kronors beskattningsbar inkomst.

Grundskola — skola som avser att ge hela svenska folket en gemensam referensram och därför inriktats på att endast lära ut grunderna.

Reform — åtgärd som syftar till nivellering (ev utjämning).

Självfinansiering — fördelningsprincip för kapitalet, som hindrar att detta inriktas på de mest produktiva objekten genom att redan realiserade — och alltså ej förväntade — vinster styr investeringarna.

Strukturrationalisering — höjning av monopolgraden inom en bransch genom att stora företag köper konkurrenter.

Traffic man — springpojke på reklambyrå.